այն ամբողջ թիւրքաց Հայաստանի համար, բայց և մեր Անդրկովկասի համար։ Հացի գնի հաւասարակշռութիւնը պահպանելուց էր թիֆլիսի վաճառականացի վրա Զարսի այդպէս անուանված կաբմիր ցորենի երեւալով։ Երբ Զարսի նահանգը միացվեցաւ Ռուսաստանին, մենք գոհանք այդ նահանգի մէջ մի աշխատասէր երկրագործ ժողովուրդ, բազմացած հայերից և թիւրքերից, որոնք հասցրին երկիրը մեծագործ բարեւաւութեան։ Այդ թիւրքերն էլ մեծ մասամբ հայեր են, մահմեդական դաւանութեան, որի ապացոյց կարող է լինել նախ՝ նրանց տիպը, որ հայոց տիպին նման է, երկրորդ՝ քրիստոնէական տաճարներ որոնց նրանք երկրպագում են քրիստոնեաների հետ միասին, երրորդ՝ գիւղերի հայոց անունները, որոնք մեծ մասամբ նուիրված են քրիստոնէական սուրբերի պատուին, վերջապէս՝ հայոց լեզուն, որով դեռ մինչև այժմ ծերերը խօսում են իրանց անային յարաբերութիւնների մէջ և նրանց սեփական խոստովանութիւնը թէ՝ „մենք առաջ էր մէն ի էինք, իսկ այժմ թիւրքեր ենք (մուսուլման)։“

Զարսի նահանգի Ռուսաստանին միացնելուց յետոյ, թիւրքաց հայերը, որոնց մօտ սերը դէպի Ռուսաստանը յաջողութեան է հասնում, ուրախանում էին սեւզվիզիով մենք ասնջվինք, բայց զուտ հայաստանի այն մասը, որ միացրած է Ռուսաստանին երջանիկ կը լինի նրա տիրապետութեան տակ։»

Որովհետև Անդրկովկասի մի քանի տեղերում, ինչպէս Ալէքսանդրապոլի և Անթայեայի գաւառներում, վաճառականների պատճառով իւրաքանչիւր տարին տրւում են նոր նոր երկրագործ ազգաբնակութեան մէջ, այդ պատճառով այդ գաւառների հայ գիւղացիները գիտեցին կառավարութեանը, խնդրելով որ թոյլ տրվի նրանց գաղթել դէպի նոր նուաճած երկիրները ազատ միացած տեղերը։ Նրանց այդ խնդիրքը մերժվեցաւ։ Այդ բաւական չէր։ Հայերին յայտնվեցաւ, որ նրանք փորվ մինչև անգամ, իրաւունք չունեն գնել Հողեր Զարսի նահանգում և ձեռք բերել անշարժ կայքեր թէ Զարս քաղաքում և թէ նահանգի այլ քաղաքներում։ Իսկ նահանգի միացնելու քիչ ժամանակ յետոյ կատարված ազգի թղթերը պէտք է անվաւեր համարվին։ Այդպիսով կազմվեցաւ հայերի համար բնակութեան իրաւունքի սահմանափակումն։ Այնուհետև սկսվեցաւ Զարսի նահանգի բնիկ ազգաբնակութեան գաղթեցնելը։ Հեռանալ օրենադրելից դուռ կարող էք ձեզ մի գաւառքար կազմել թէ ինչ միջոցներով կատարվեցաւ այդ գաղթեցնելը։ Բոլորովին անսպասելի կերպով սատցվում է Հեղնալար հայոց գիւղում Զարսի նահանգապետի Գրամանը գաղթել, ուր կամենան և գիշանել իրանց հողերն ու բնակարանները մալանների Բոգոքերը, խնդիրքները նահանգապետին ուշադիր անել օգնում։ Հաշտալարցիները թոյլտում են իրանց գաղտեղն ու բնակարանները, ծախում են իրանց անասունները և մասամբ ուղեւորվում են դէպի թիւրքաց սահմանները, մասամբ էլ գնում են Ալէքսանդրապոլ, Զարս և թիֆլիս մշակութեան համար։ Ալաշայի սատրոտում գանվող հայոց Բաղնայր գիւղի բնակիչներին նոյնպէս հրամայած է գաղթել, թողնել իրանց գաղտեղ գաշտերը, իրանց հայրենիքը։ Վերջապէս բարկոյրցիներին տալիս են բնակվելու Ալաշա սարի միւս զոյգերի վրա մի ինչ որ ժայռոտ և անջուր տեղ, որտեղ ոչ թէ միայն անհարմարութեան է պատպել երկրագործութեամբ, այլ նրանց չեն տալիս մինչև անգամ արօտատեղեր կենդանիների համար։ Իսկ Բաղնայր հնարում են թանգանան քիւրքերին։ Գաղթած հայերը, որպէս զի մի կերպ պահպանեն իրանց տաւարը, մասնաւոր յարաբերութիւններ են կապում քիւրքերի ամենամօտակայ գիւղի հետ և այդ վերջիններից սահմանված վարձով արածացնում են իրանց անասուններին քիւրքերին տուած և հայերից խլած արօտատեղերի վրա։ Այս տեսակ պայմանագրութեան մասին տեղեկանալով Զարսի նահանգական վարչութիւնը արգելում է քիւրքերին թոյլ տալ որ հայերը իրանց հօտերը արածացնեն նրանց տուած արօտատեղերի վրա։ Հայերը վճռում են ընդդիմանալ այդ կարգադրութեանը, չը կարծելով որ նա վարչութեան կողմից տուած լինեն, այլ ընդունելով նրան որպէս քիւրքերի մի նորամանկութիւն, որով նրանք կամենում են հայերից աւելի էլ մեծ վարձ պահանջել։ Նրանց արածվող անասունների համար։ Բայց շուտով նրանք ճանաչում են իրանց սխալը։ արօտատեղի վրա երեւում են կազակներ և եռաւորներ որոնք քշում են նրանց անասունները այդ արօտատեղերից։ Գիւղացիները ծախում են իրանց կենդանիները, մեծցնում են իրանց նոր շինած բնակարանները և նոյնպէս գաղթում են դէպի թիւրքիա։

Զարսի նահանգի թիւրք ազգաբնակութեան հետ վարչութիւնը, ճշմարիտ է, փոքր ինչ աւելի մարդասէր կերպով է վարվում, քան քրիստոնեայ-հայերի հետ, բայց գարձեալ նոյն ոգով։

Հասկանալի է այժմ, վերջացնում է ռուս լրագրի թղթակիցը, թէ ինչի Զարսի նահանգի ազգաբնակութիւնը գաղթում է դէպ ի ոչ թիւրքիա։

ՆՇԱՒԱԿ ԽՄԲԱԳՐԻՆ

—

Թիֆլիս, 9 մայիսի

Ամսոյս 1-ին հայոց ներկայացման ժամանակ Թիֆլիսի յարգելի հասարակութիւնը մի յայտարարութիւնից խնայել է, որ ես իբրև մի հրամարելի եմ իմ պարտաւորութիւնն երբից։ Այդ պատճառաւ չատերը ինձ դիմեցին խնդրելու, թէ ինչու ես չեմ կատարում իմ պարտաւորութիւնս։ Ցաւագարութիւնը մոռի լինելով, լուրեր են տարածել իբրև թէ ես բենեֆիսի փոգերը սատցել եմ, նոյնպէս մայիս անուսոյ ասելիս, և յետոյ պայմանագրեր խախտելով հեռացել եմ բեմից։ Ես այդպէս բան չեմ արել. որովհետև ես մինչև վերջը բենեֆիսի յոյսովն էի ապրում։ Զարմանալի էլ կը լիներ որ ես ինքս ինձ թալանի, և ուրիշի բենեֆիսի ներկայացման չը մասնակցի։ Թատրոնական ասպարիզում ամենից բարձր է թանգարին ինձ համար եթէ մի վարձատրութիւն կայ, հասարակութեան համակրութիւն է։ Երկու տարվայ ընթացքում ամեն անգամ երբ ինձ տաքի տուել են բեմ դուրս գալու, թիֆլիսի բուն հասարակութիւնը միշտ ընդունել է ինձ անկեղծ համակրութեամբ, ուստի ես պէտք էր ապրեմ իմ պարտաւորութիւններս չը կատարէի։ Զոհելով թատրոնի գանձին իմ օգնէիս մէկ մասը, կրելով վիրաւորանքներ մինչև իմ պայմանագրիս վերջանալը, համբերելով կատարել եմ ես իմ պարտաւորութիւնները։ Ես գտնել այսպէս համոզված եմ։ Ուստի խնդրում եմ համեստագոյնից որ հրապարակս յայտնի գործի հանգամանքները, թէ ո՞րն է այդ պարտականութիւնը, և ինչ պարտաւորութիւն է որ ես չեմ կատարել, որպէս զի հասարակութիւնը տեղեկանայ գործին և երկու կողմը լսելով ոչնչով դատէ։

Այս մի քանի տող խօսքերիս, յարգոյ խմբագիր, խնդրում եմ տեղ չնորհեցէք Ձեր պատուելի լրագրոյս մէջ, որով օգնած կը լինիք մի պանդուխտ ազգիայ։

Ասատիկ

ՆՇԱՒԱԿ ԽՄԲԱԳՐԻՆ

—

Թիֆլիս, 8 մայիսի

Մայիսի 7-ին Հայոց ներկայացումն կար։ Գասարկութիւն. 15 օթեակ, թէ չեմ սխալվում, գասարկ, սթեատներ և բազկամբուներ, բաւական թեամ, գասարկ. Զանձարանի գասարկութիւն, թէ կառավարչի, թէ դերասանի, թէ հանդիսականի համար։ Հարմարված հինգերեակ դերասանի բարձր տաղանդի անգամ բաւական մտքիս չէր անելեր Թիֆլիսի հասարակութիւնը դէպի թատրոն նայելու։

Ներկայ հանդիսականի համար ասանչելի չարա անպէս ժամ. Զարս անպէս ժամ նստած են, կամ քեզ նստեցուցել են, որ գանաան անհամ ուշաթափութիւնների, անաղ արտասուքների, անասոյր ցաղգաութիւնների, արնոնական չարժումների ու վայրենի կանչեւների վերջ գիր ասեն թէ մի ֆորժ Մորիսի թատեսորոց ոչ թէ մի Սէն Թրուբէզի սիկինն է, այլ մի Անթուան։ Անթուան չէ ուզում որ մի անազգական, բայց հարաւա ֆորժ Մորիսի կայք ու կայանք, գեղմն ոսկիք, մի Սէն-Թրուբէզի սիկինց, ֆորժ Մորիսի կնոջ հանեն, այլ բերդուն, որ ֆորժի կիրանն է և որին ֆորժ, դեռ չամուսնացած, իրեն ժառանգ էր ընտրել։ Ահա ինչի համար չորս ժամուայ նահանջաութիւն։

Թատրոնը գպրոց է, ամեն գպրոց ունի իր դրացիր. դրարոյի դերն ինչ պիտի կատարէ որ նրանով ուսած աչակերտ իր ընկերութեան իր ազգին պիտանի, օգտակար լինի։

Գպրոցը չունեցածներս պիտի ասյ մեզ. քեզնել թէ ինչ չունենք, ասել է քեզնել թէ ինչ պէտք է ունենանք։ Գպրոցի դերն ինչ իրանց ձեռք ունեցողներ պէտք է ճանաչեն այն հասարակութեան ու ազգի պիտոյքներ, որի համար գրոցել են ուզում։

Թատրոնը նաև մի հայելի է. ինչ է հայեն, ինչ պէտք է լինի հայեն, հայելու մէջ ցոյց տուր այդ բան։ Դաշնապաշարեալ, անասունային, անարդարարք, անազգասէր, տգէտ, ինքնապաշտ, նիւթապաշտ հայի կոգքին դիր լուսամիտ, առաքինի, ընկերասէր, ազգասէր, հայրենասէր հայու։

Թատրոնը քարտայ, հայոց է. գիր այդ հայոյի մէջ հայ կեանքն ու զուտ։ Ես երբ տեսնում եմ թէ հայ կեանքնէն թատրոնի համար հիւսուած արժանաւոր բան չատ չը կայ, այն ժամանակ ասանաւաւոր ընտրութեան փոխ բեր օտարին գեղ չունեցածդ։ Մարդիկ մի և նոյն պակասութիւններն ունեն, և ուզղութեան համարեա մի և նոյն միջոցներ։ Մարդս, իրենց պակասութիւններ և ուզղութեան միջոցներ իրենց զարգացման ասոյնանի համեմատ են։ Պէտք է ընտրել մեր ուրէշ ազգի կեանքի մէջ զարգացման այն զարգէրը, որի վրա կանգնած է քու ազգը. ցոյց տուր, այդ ազգի հեղինակների թատերական գրուածների, թէ նա ինչպէս բարոյապէս, ընկերապէս և նիւթապէս թեքն իրան ուզելէ. որքարել, ազնուացուել և ազատ ու անկախ վիճակի է հասել։ Իսկ եթէ ուզում ես եւրոպական որ և է նշոյաց Գէոն-Գուանի պակասութիւներ ցոյց տալով մեր անասյ կենսոյ պակասութիւններն ուզել, սխալվում ես. կենսոյ Գէոն-Գուան չէ։

Թատրոնը գրչեակ է. նա պէտք է մեզ, իմաստուն մասանարարութեամբ, լուսատր զարգացիներ, ազգասիրական զաղտարներ և նշդաստ սայ, մեզ խօսել սովորցնել։ Բայց այն խառնակի աչուանա ընտրութիւնը, այն անգոյն առանց որ և է որոշ ձգտման խաղերը, այն խառնակ ու խորթ լեզուն, սիրա, մեռք ու լսելիք կրթող չեն։

Մայիսի 7-ի խաղը, Թող իր ներքին անհամաձիլնն ու անհնոտութիւն, առ նուազն երեք անգնիք բարբառ էր պարունակում, Ակաման— Մանրեցնեան բարբառ, Ագամեան— Մշանեան բարբառ և Էջմեան բարբառ. մի տեսակ խառնաբարբ։

Դերասանական խմբի մէջ պատուական տարեր կան. գրանցով կարելի է լաւ գործ ունենալ. բայց խաղերի ընտրութեան և լեզուների մաքրութեան ու հարազատութեան վրա դեռ շատ ու շատ բան կայ ասելիք։ Եթէ մեծագոյդ կառավարիչն այդ բանի վրա մանաւոր ուշադրութիւն չը դարձնէ, իր թատրոնը մայիսի 7-ի կրկնութիւնը շատ ու շատ անգամ կը տեսնի.

Ա. Մ. Ե. Գ.

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

—

Մենք լսում ենք որ Գորու մօտ գտնվող Ալեքսանդրիա վրացական Հայոց գիւղի բնակիչները զգուելով մեր հոգւոր իշխանութեան, էջմիածնի անդամութիւններից և նրա ուղարկած քահանայի բարբարոս վարմունքից ֆանատիկների հետ, այս օրերս ինքիրք են ներկայացրել Վրաստանի էկզարքոսի որ կամենում են ռուսաստանամութիւն ընդունել։ Ուրեմն զանձեալ մի ամբողջ հայ գիւղ պէտք է սարանայ, ինչ է անում էջմիածնը, մեր խաչարարների կարծիքով ազգութեան այդ նեցուկը։ Չը մտանանք որ Ալմաղօվկու մահից յետոյ վրաստանի և խարբերի հայոց մեծ չունի առաջնորդ, իսկ նրա առնիկը ուսում է էջմիածնը։

Սասունցի Շամանոյց, լամանուէլ փիրուզանցնցից 8 բարյ յոգուտ թիւրքիայի հայ ռազմարարների։ Այդ փոգը պարտը ուղարկում է ամեն ամիս և սա տպագրվեն է։

Ամբողջ հարաւային Ռուսաստանում հրանների դէմ ամենամի անկարգութիւնը և նրանց ֆարդը չարունակվում է։ Ռուսաց մեծ թերթերից մէնը, այն է «Новое Время» լրագիրը այն իրգեսութիւնը հասաւ, որ իր առաջնորդող յոդուածում առաջարկում է գաղթեցնել Ռուսաստանից բոլոր հրէաներին։ Դրա համար լրագրի առաջարկած սիջոցներից գլխաւորը սա է. գրկել հրէաներին ամեն մարդկային իրաւունքներից, որպէս զի նրանց գրաբիրեը անասնեի լինի Ռուսաստանում և այնուհետև թաղատրական հաչով գաղթեցնել նրանց օտար երկիրները, խստութեամբ արգելելով նրանց վերադարձը դէպի Ռուսաստանը։

Դերկայ համարում տպում ենք «Русскій Курьеръ» լրագրի թիֆլիսի մի թղթակցութիւն Զարսի նահանգի գրութեան վրա։

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՖՐԱՆՍԻԱ

—

Լրագիրները հաղորդում են հետեւեալը։ Ֆրանսիական հանրապետական մասնը Նորից սկսեց գրաքվել ամենքից մուսացված „Հեռքիիս V թ թագաւորսդ“, որ խաղալ սպրում է Ֆրէշզորիի մէջ կոմս Շամբորի անունը կրելով Նորից բարձրացան հին վանքը միապետականների և հանրապետականների մէջ, Աստուածային իրաւունքի ժողովրդական իշխանութեան կողմերի մէջ։ Այդ վէճերը բաւական անմեղ են և հանրապետականները ծաղրելով են վիճում, ի նիստ ունենալով Ֆրանսիայի այժմեան պետական հասատաս կարմիր պարիները։ Կոմս Շամբոր նարիբոնն մի նոր չանաւոր գուսար ուղարկեց Վատիկան իրրև նոր Հուսարի կրնարանի լրագիրները սկսեցին գովել օթագաւորին և քարոզել, որ Ֆրանսիայի համար միապետութիւնը անհրաժեշտ է։ Այդ գոգասանները և գասարիները արձագանք գտան Փարիզի մէջ հրատարակվող կրթական լրագիրների մէջ և առիթ տուին լրագրական վիճաբանութիւններին։ Այդ վիճաբանութիւնները աւելի էլ դրական ձև ստացան, երբ կոմս Շամբորի կուսակից օրինական Եղիզորդ Նրվէ ժայտնեց թէ կամենում է Փարիզի Ֆոբ Հրէանի մէջ քաւէարկել պատգամաւոր լինել Շամբոր։ կոմս Շամբորը նրան հանձնարարեց